

‘De hemel is mijn vaderland’

Leven en werk van Michael Praetorius (1571-1621)

Naast ‘onze’ Jan Pieterszoon Sweelinck heeft ook Michael Praetorius een jubileumjaar. En wel een dubbel, want hij werd geboren in 1571 en stierf, net geen 50 jaar oud geworden, in 1621. Hij is de componist van talloze liedzettingen en zeer grootschalige koorwerken. Al in zijn tijd was hij een alom gevierd componist en kapelmeester, die een enorme productiviteit aan de dag heeft gelegd. Zijn encyclopedische instelling leverden niet alleen een immens en systematisch opgezet oeuvre op, maar ook een theoretisch geschrift als de ‘Syntagma Musicum’, dat nog steeds als een van de belangrijkste bronnen geldt voor instrumentbouw, compositie en uitvoeringspraktijk in de vroege zeventiende eeuw. Alle reden voor een portret van deze markante componist, die -zeker voor de Duitse Lutherse kerkmuziek- van moeilijk te overschatten belang is geweest.

Over zijn exacte geboortedatum zijn wat twijfels, maar men gaat er vanuit dat Praetorius werd geboren op 27 of 28 september 1571, waarna hij op 29 september, de feestdag van de heilige Michael, werd gedoopt. Dat zou meteen zijn voornaam verklaren. Zijn achternaam luidde eigenlijk Schultze, dat ‘dorpsrechter’ of ‘magistraat’ betekent. Praetorius is daarvan de Latijnse weergave, die de familie gewoonlijk gebruikte. De vader van Praetorius heette eveneens Michael en was in 1571 Luthers predikant in Creutzburg (in Thüringen). De oudere broers van de jonge Michael – Andreas en Johannes – zouden ook predikanten worden. Met de componisten Jacob en Hieronymus Praetorius hebben ze genealogisch gezien geen connectie.

Vader Praetorius kwam uit Bunzlau (Silesië) en was van 1534 tot diens vertrek in 1548 de collega van Johann Walter, de cantor van Luther, aan de Latijnse school in Torgau. In het conflict volgend op het zogeheten 'Interim van Augsburg', waarin Karel V een compromis voorstelde om de Lutherse predikanten weer met de kerk van Rome te verenigen, behoorde hij tot de strikte Lutheranen, de 'Gnesio Lutheranen', of 'Flacianen', naar hun voorman Matthias Flacius. Dat had tot gevolg dat hij nogal eens zijn predikantenbaan verloor en moest verhuizen.

Portret van Praetorius (uit *Musiae Sionae*, 1606)

Achtergrond

Beck-orgel van het slot het slot in Gröningen (nu in Halberstadt), foto: Raymond Faure, Jean-Charles Ablitzer

Zo kwam hij voor een tweede maal in Creutzburg terecht –hij had daar al eerder gewoond– maar belandde na opnieuw te zijn verbannen in 1573 weer in Torgau, waar hij inmiddels moest leven van privéonderwijs en giften van familie en vrienden. De jonge Michael ging er naar de Latijnse school waar zijn vader vroeger les had gegeven. Hij kreeg daar muziekonderwijs van Michael Voigt, de opvolger van Walter als cantor in Torgau. Na nogmaals verhuisd te zijn, woonde Michael bij zijn oudste zus Maria in Zerbst, waar de Latijnse school onder invloed stond van de pedagogische idealen van Philip Melancton, de rechterhand van Luther. Er werd Latijn gesproken, klassieke literatuur gelezen, gezongen op school en op straat, en systematisch onderwezen in muziektheorie.

Frankfurt an der Oder

Als dertienjarige, op de gebruikelijke leeftijd in die tijd, vangt Praetorius een studie theologie aan, om net als zijn vader en oudere broers predikant te worden. Hij verhuist daarvoor met zijn zus en haar gezin naar Frankfurt an der Oder, waar zijn broer Andreas inmiddels hoogleraar en hofprediker was en waar ook zijn broer Johannes werkte als predikant. Zijn broers stonden voor zijn levensonderhoud in. Toen die allebei echter op jonge leeftijd overleden, werd Praetorius in 1587/88 plotseling organist aan de St. Marien, de universiteitskerk in Frankfurt. Hij kreeg die baan aangeboden als steun van de Lutherse gemeente ter plaatse, zodat hij in zijn levensonderhoud kon voorzien. Hoewel wordt vermoed dat hij in zijn studietijd in contact moet zijn gekomen met de

componist Bartholomeus Gesius, die later cantor zou worden in de Marienkirche, weet eigenlijk niemand hoe Praetorius ineens kon orgelspelen en van wie hij dat moet hebben geleerd.

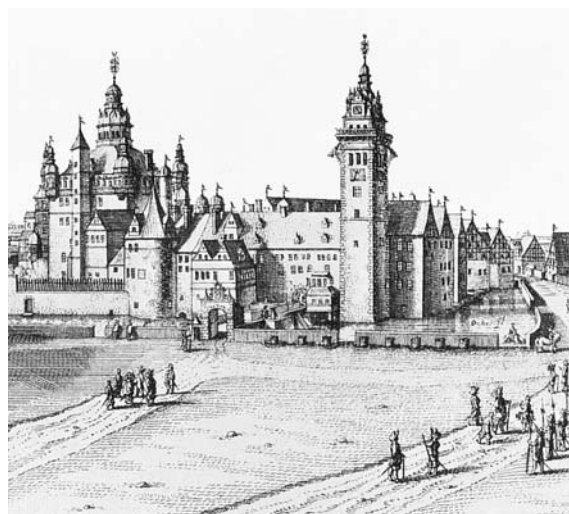
Uit zijn Frankfurter studietijd dateert de gewoonte van Praetorius om zijn geschriften te signeren met de letters MPC, die staan voor ‘Michael Praetorius Creutzburgensis’ (Michael Praetorius uit Creutzburg). Vanuit die initialen ontwikkelde hij zijn motto: *Mihi Patria Coelum*: ‘de hemel is mijn vaderland’.

Halberstadt

In 1591 stopt hij als organist en verhuist hij met zijn zus Brigitte en haar man Daniel Sachse naar Halberstadt. Sachse werd daar hoofdprediker van de kathedraal. Waarschijnlijk voltooide Praetorius daar zijn studies bij Reineccius, hoofd van de net nieuw opgerichte universiteit van Helmstedt. Deze Reineccius was tevens privéleraar van hertog Heinrich Julius van Brunswijk-Lüneburg die uit hoofde van dat wereldlijke ambt ook (Luthers) bisschop van Halberstadt was.

Bij deze hertog Heinrich Julius, die toen nog resideerde in het slot van Gröningen, werd Praetorius in 1592/3 ‘Kammerorganist’, waarschijnlijk op voorspraak van Reineccius of van zijn zwager Sachse. En zo rolde Praetorius als het ware de muziek in en is er van het aanvankelijk bedoelde predikantschap nooit meer iets terecht gekomen.

Met Heinrich Julius zou Praetorius een levenslange vriendschap opbouwen. Hij was behalve zijn organist en latere kapelmeester waarschijnlijk ook zijn privésecretaris en vergezelde hem, tezamen met de muziekkapel, op vele buiten-

Slot Wolfenbüttel (tekening uit 1654)

landse reizen. Heinrich Julius was een pionier op velerlei terrein, die een fascinatie koesterde voor onder meer kranten, theatermanagement en orgelbouw. Hij wordt omschreven als een enigszins extravagante figuur: een flapuit, maar zeer intelligent met het hart op de juiste plaats en een groot enthousiasme voor de kunsten. Zijn vrouw Elisabeth deelde met Praetorius een strenge Lutherse opvoeding – zij was de dochter van de Deense koning Frederik II –, wat zijn weerslag had op het religieuze bestuur van het hertogdom. Zij nam de verantwoordelijkheid voor het hof waarbij, bij absentie van Heinrich Julius, Praetorius ook haar privésecretaris zou zijn geweest.

Gröningen en Wolfenbüttel

In 1596 vond de inwijding plaats van het nieuwe orgel in het kasteel van Gröningen.

Dit toen al vermaarde instrument werd gebouwd door David Beck op instigatie van Heinrich Julius. Het front van dit orgel staat nu in de St. Martini in Halberstadt. Praetorius moet de bouw ervan in de laatste fase van nabij hebben meegemaakt en was er vervolgens tien jaar lang de vaste bespeler van. In 1602 ontstonden aan dit hof ook zijn eerste composities: Duitstalige motetten ‘in Italiaanse stijl’. In 1604, na het overlijden van zijn vader, verhuisde Heinrich Julius zijn hof naar Wolfenbüttel en nam Praetorius mee om daar de ‘nieuwe muziekstijl’ te introduceren. Praetorius combineerde de functie van kapelmeester aan de beide hoven. De kapel van Praetorius bestond toen uit acht zangers en acht instrumentisten. De aanstelling in Wolfenbüttel en de kennelijk hooggeachte kwaliteiten van de muziekkapel, ruimhartig ondersteund door Heinrich Julius, gaven Praetorius de inspiratie tot het componeren en in druk brengen van composities, een taak waaraan hij vrijwel meteen begon. Hij werd aangemoedigd door een klein fortuin dat hem door Heinrich Julius werd geschonken als dank voor een redding uit een nederlaag. Tot deze dank behoorde tevens een stuk grond in

Compenius-orgel

Van 1606 tot 1612 werkte Praetorius in Wolfenbüttel nauw samen met orgelbouwer Esaias Compenius, die daar was aangesteld als *Fürstlich Braunschweiger Orgel- und Instrumentenmacher*. Omstreeks 1610 verzocht Heinrich Julius hem een huisorgel te bouwen voor het kasteel van Hessen, waar zijn vrouw Elisabeth resideerde. Het is een van de meest belangwekkende instrumenten uit die tijd. Het heeft een voor een huisorgel zeer uitgebreide dispositie, waarbij alle 1001 pijpen van hout zijn gemaakt. Het idee achter het instrument was om te laten zien hoezeer de orgelbouw zich had ontwikkeld en hoe prachtig het geluid van houten pijpen was. Praetorius, die nauw bij de bouw betrokken was, beschrijft de ‘ongewone, vriendelijke, subtiële klank en charme’ van het instrument dat, op het slagwerk na, tot op de dag van vandaag de indruk geeft van hoe een renaissanceorkest moet hebben geklonken. Het instrument verhuisde na de dood van Heinrich Julius naar kasteel Frederiksborg, de residentie van Christiaan IV, de broer van hertogin Elisabeth. Daar is het tot op de dag van vandaag te beluisteren.

Wolfenbüttel waarop Praetorius een huis en een eigen bierbrouwerij kon bouwen, waardoor hij ook in de gelegenheid was een gezin te stichten.

Als eerste ontstond, in 1605, *Musarum Sioniarum Motectae et Psalmi Latini*, een verzameling van 52 composities op Latijnse teksten, in polyfone stijl – tot zestienstemmig, precies het aantal musici van Praetorius’ kapel –, bedoeld voor het gehele liturgisch jaar en opgedragen aan Heinrich Julius. Een tweede bundel, daarop volgend, beslaat een verzameling van 21 twee- en driekorige Duitstalige motetten, gewijd aan hertogin Elisabeth. Op deze band verscheen het gedichtje

*Raptus amor chely,
patiens durissima vinco,
Nulla salus mundo,
dulcis mihi patria coelum.*

(In vervoering gebracht door de liefde voor de luit,
heb ik geduldig de zwaarste moeilijkheden overwonnen,
in de wereld is geen heil,
de hemel is mijn vaderland.)

Behalve het reeds genoemde motto, ontleend aan de initialen MPC, vormt de eerste regel van dit gedichtje een anagram op de naam Michael Praetorius: De 'y' als tweemaal 'i' gelezen, bestaat de regel uit precies dezelfde letters als Praetorius' naam.

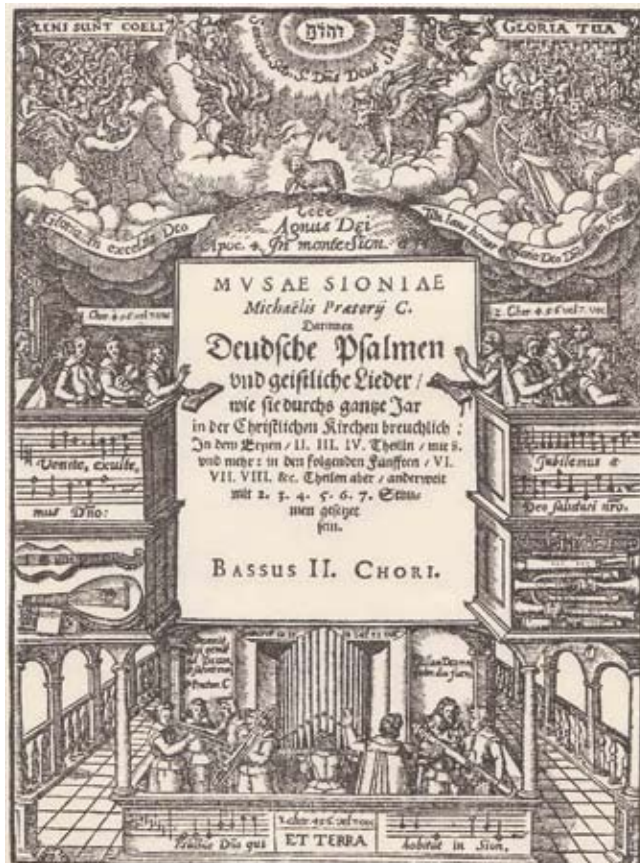
Dat de beide bundels voor Heinrich Julius en voor Elisabeth Latijnse en Duitstalige muziek bevatten, komt voort uit het gegeven dat het hof in Gröningen, verbonden met het bischopsambt in Halberstadt, de Lutherse liturgie in het Latijn vierde terwijl het hof in Wolfenbüttel, dat meer onder de invloed van hertogin Elisabeth stond, dat deed in het Duits.

Musiae Sionae

De bundel, opgedragen aan Elizabeth en mede gefinancierd door orthodox-Lutherse vrienden uit Regensburg, inspireerde Praetorius tot een omvangrijk project, waarin hij 'ter ere van de almachtige God en voor algemeen gebruik in kerken en scholen', volgens een planmatige opzet een uitgebreide verzameling van Latijnse en Duitstalige kerkmuziek voor alle zon- en feestdagen van het jaar wilde componeren. De verschenen bundel voor Elisabeth wordt het eerste deel van deze collectie *Musiae Sionae* ('de muzen van de Sionsberg' – dit nadrukkelijk in tegenstelling met de gebruikelijke berg Parnassos). De reeks zou aanvankelijk twaalf banden omvatten, waarvan Praetorius er negen realiseerde.

De delen 2 t/m 4 bevatten vervolgens nog 96 twee- tot drie-korige stukken (8 tot 12 stemmen), gebaseerd op Lutherse koralen, in de stijl zoals die aan de Venetiaanse San Marco was geïntroduceerd door Willaert en Gabrieli.

Nadat hij deze eerste vier delen, die hij later nog eens in één band opnieuw uitgaf, voltooidde, componeerde hij ten behoeve van alle 'goddelijke, vrome harten in kerken, scholen en gemeenschappen van het Duitse land, ons geliefde vader-

Omslag van *Musiae Sionae* 1 (baspartij van het tweede koor) met daarop verbeeld de *Himmlische Cantorey*

land, en voor bewonderaars en patronen van de waardige kunst der muziek' een vijfde band (1607) met twee- tot zevenstemmige koraalzettingen.

Daarna volgden in drie banden (6 t/m 8) maar liefst 740 vierstemmige en een tweetal vijfstemmige zettingen in eenvoudig contrapunt, waaronder in Band 6 het beroemde *Es ist ein Ros entsprungen*, waarvan ook de melodie van Praetorius is (zie afbeelding links). Naast die zettingen staan er ook zelfgeschreven teksten (waaronder gebeden) in, en in band 7 en 8 een viertal orgelwerken. Verder vermeldde hij van alle opgenomen liederen ook informatie over herkomst van melodie en tekst, waarmee deze banden tot een hymnologisch standaardwerk zijn geworden. De bundels waren van een moeilijk te overschatten waarde voor de kerkzang, en zijn dat eigenlijk nog steeds: veel van de hierin opgenomen zettingen worden ook in Nederland nog altijd gezongen.

Band 9, die verscheen in 1610, bevat ten slotte psalmen en liederen die vaak in kerk en huis werden gezongen, bewerkt voor twee en drie stemmen in motet- en madrigaalstijl. Som-

mige zijn gezet in een andere, ‘door de auteur uitgevonden’ stijl waarbij de melodie in één stem op lange noten wordt gezongen, terwijl andere stemmen middels een motivische verwerking de tekst onderstrepen.

In de drie niet gerealiseerde banden had Praetorius nog liedbewerkingen uit Band 1 t/m 4 en 9 willen omwerken in stijlimitaties van Lassus (die hij hogelijk waardeerde), Marenzio en De Victoria. Hieruit blijkt duidelijk hoe goed hij zich kennelijk op de hoogte had laten brengen van de ontwikkeling van de compositiekunst in heel Europa; zelf maakte hij nooit een reis buiten Duitsland.

Latijnse muziek, ‘Terpsichore’ en ‘Urania’

Toen de *Musae Sionae* werd voltooid, leek het creatieve vuur van Praetorius nog maar net aangewakkerd te zijn. In 1611 verschenen vier collecties met Latijnse muziek:

- *Missodia Sionia*: 104 zettingen van ordinariumgezingen, twee- tot achtstemmig
- *Hymnodia Sionia*: 145 zettingen van oude Latijnse hymnes, twee- tot achtstemmig
- *Eulogodia Sionia*: 60 zettingen van het ‘Benedicamus’ en ‘Deo dicamus’, twee- tot achtstemmig
- *Megalynodia Sionia*: 14 Magnificat-toonzettingen, vijf- tot achtstemmig

In 1612 verscheen de bundel *Terpsichore* op instigatie van Friedrich Ulrich, de zoon van Heinrich Julius, die destijds in het kasteel van Gröningen woonde. Hij had toen net de Franse danser Anthoine Emeraud le Gaul (‘de Fransman’) aangetrokken, die een grote collectie Franse dansmelodieën kende. Praetorius arrangeerde een kleine driehonderd dansen voor zijn hofkapel, ook weer voorzien van een indrukwekkende hoeveelheid achtergrondinformatie bij alle gebruikte melodieën.

Het vormde de opmaat voor een tweede groots opgezette collectie, de *Musae Aoniae*, waarin Praetorius een verzameling wereldlijke muziek bijeen wilde brengen, waaronder ook liederen, toccata’s en diminuties voor viool en klavecimbel. Deze verzameling, als tegenhanger van *Musae Sionae*, zou eveneens negen banden tellen, maar de reeks werd nooit gepubliceerd en is uiteindelijk verloren gegaan.

Uit 1613 dateert de bundel *Urania*. Daarin staan 28 bewerkingen van Duitse kerkliederen voor twee tot vier vierstemmige koren, in de zogenaamde *Kantionalsatz*, die Praetorius had

opgedaan in Kassel. Het betreft eenvoudige meerstemmigheid, waarbij ook de gemeente een van de koren is en waarbij sommige stemmen worden begeleid door instrumenten. Deze manier van zingen was voor Praetorius bij uitstek een voorafschaduwung van de hemelse lofzang – vandaar de titel *Urania*, het Griekse woord voor ‘hemel’.

Praetorius schreef:

Voor al heb ik deze titel willen gebruiken omdat de praktijk om met verschillende koren te zingen eigenlijk de ware hemelse manier van musiceren is. Want zo betuigt Jesaja, de heilige en voorname profeet en man Gods in het zesde hoofdstuk van zijn profetie: dat hij de hemelse Seraphim in hun engelenkantoor het ‘trishagion’ had horen afwisselen; de een om de ander de HEER tot lof en eer; daar riep de een tot de ander en antwoordde de ander vervolgens weer en zo hebben ze zonder ophouden het ‘Heilig, heilig, heilig is de Heer is de machten’ herhaald. (Urania p. VIII)

In een uitgebreide *Instructio pro cantore* beschreef hij vervolgens alle denkbare mogelijkheden om de alternatimpraktijk vorm te geven, terwijl hij zijn eigen werken – als praktische voorbeelden – van nauwkeurige aanwijzingen voor verdeling en uitvoering voorzag.

‘Kapellmeister von Haus aus’

Datzelfde jaar 1613 vormt een keerpunt in het leven van Praetorius. Op één van zijn vele reizen naar Praag, waar Julius het vertrouwen had gewonnen van de Habsburgse keizer Rudolf II, overleed Heinrich Julius, waarschijnlijk aan de gevolgen van langdurig overmatig drankgebruik. Praetorius – die Heinrich Julius veelvuldig met de hele muziekkapel naar Praag was vergezeld – mocht het jaar van rouw dat in Wolfenbüttel werd afgekondigd te baat nemen om aan het hof van Dresden de oude kapellmeester Rogier Michael te vervangen. Hij hoefde daar niet te wonen, maar was ‘*Kapellmeister von Haus aus*’. Zo kon hij onderwijl in dienst blijven van de nieuwe hertog van Braunschweig-Wolfenbüttel: Frederick Ulrich.

Praetorius over de vreugde van de gezamenlijk uitgevoerde kerkmuziek:

Het is zeer lieflijk en aangenaam om te horen wanneer de hele gemeenschap samen met het koor en het orgel begint te zingen, en het laat op een bepaalde manier zien hoe het in de hemel zal zijn als alle goede engelen en heiligen van God inzetten en samen met ons het ‘Sanctus, sanctus, sanctus’ en ‘Gloria in excelsis’ meezingen. (*Megalynodia Sionia*, 1611).

Over het gunstige effect van muziek voor de harten van de mensen:

Sommigen menen dat, naast de theologie, de hoogste plaats moet worden gegeven aan de muziek (uitspraak van Luther, CWvV), omdat het een mooi en glorieus geschenk van God is en de voorafschaduw van de muziek in de hemel. (...) Niet het zwakste bewijs hiervoor is misschien de gedachte dat, naast vele andere voordelige effecten die muziek heeft, de muziek op zichzelf beschouwd kan worden als een spirituele entiteit, meer dan een aardse, en dat het daarom in de mensenharten een innerlijke gevoeligheid wekt voor de geest die het mogelijk maakt de almachtige God te prijzen met prachtige psalmen en lofliederen, steeds vuriger en krachtiger. Dit is ook waarom Koning David en Koning Salomo, toen zij de diensten in de tempel en de tabernakel in Jeruzalem zo groots en glorieus mogelijk wilden opzetten, zoveel musici, zangers en instrumentalisten aanstelden, kosten noch moeite sparend; zij wilden de mensen des te vuriger en krachtiger maken in hun lofprijzing. Ze hadden ongetwijfeld ook enkele glorieuze orgels ontworpen en geïnstalleerd in overeenstemming met de grootte van de tempel. Tot op de dag van vandaag moet de kerkmuziek daarom hoog worden geacht en moet men vieren met de grootste eerbiedwaardigheid als een dienst aan God.

(*Syntagma Musica* 2: 82 / 2 E 2)

Uiteindelijk werkte Praetorius tweeneenhalf jaar voor keurvorst Johann George I van Saksen. In Dresden ontstonden de grote meerkorige werken en koorconcerto's met basso continuo, in de stijl van Monteverdi. Ze zijn geschreven voor koorsolisten (*Voces concertati*), koorensemble (*Chorus pro capella*) en instrumentalisten. Het grote motet *Wachet auf, ruft uns die Stimme* is er het eerste en meest bekende voorbeeld van. Het is geschreven voor acht solisten, vierstemmig koorensemble, vier violen, vier trombones plus twee soloviolisten en solocornettisten die elk met elkaar concorderen. De partijen laten de enorme virtuositeit zien van de musici die Praetorius tot zijn beschikking moet hebben gehad.

De werkkijst aan het hof van Dresden is zo enorm, dat je je met reden afvraagt waar hij de tijd vandaan haalde om dat allemaal te volbrengen. Zo was hij naast kapelmeester ook nog bisschoppelijk administrator van Magdeburg en werd hij op voorspraak van hertogin Elisabeth (wereldlijk) prior van het klooster van Ringelheim bij Goslar. In Dresden wijdde Praetorius ook de jonge Heinrich Schütz in het vak van kapelmeester in. Schütz zou hem in 1617 opvolgen, toen hij net terug was van zijn studies bij Gabrieli in Venetië.

In 1616 werkte Praetorius gedurende de paasdagen in Halle. Ook toen hij later dat jaar in Wolfenbüttel terugkeerde, behield hij zijn vele nevenactiviteiten die voortkwamen uit verzoeken van vorsten en hertogen uit heel Duitsland. Zo was hij in 1617 opnieuw terug in Dresden om de muziek te schrijven en te dirigeren voor de eeuwviering van de Reformatie, en richtte hij in datzelfde jaar een hofkapel op voor de graven van Schwarzburg in Sondershausen. Tevens schreef en dirigeerde hij muziek voor de doopviering van landgraaf Moritz van Hesse in Kassel (*Concertgesang*). In 1618 was hij

samen met Schütz en Scheidt in Magdeburg voor de reorganisatie van de kerkmuziek aldaar. In 1619 volgden soortgelijke klussen in Leipzig, Nuremberg en Bayreuth, vaak ook tezamen met Schütz en Scheidt.

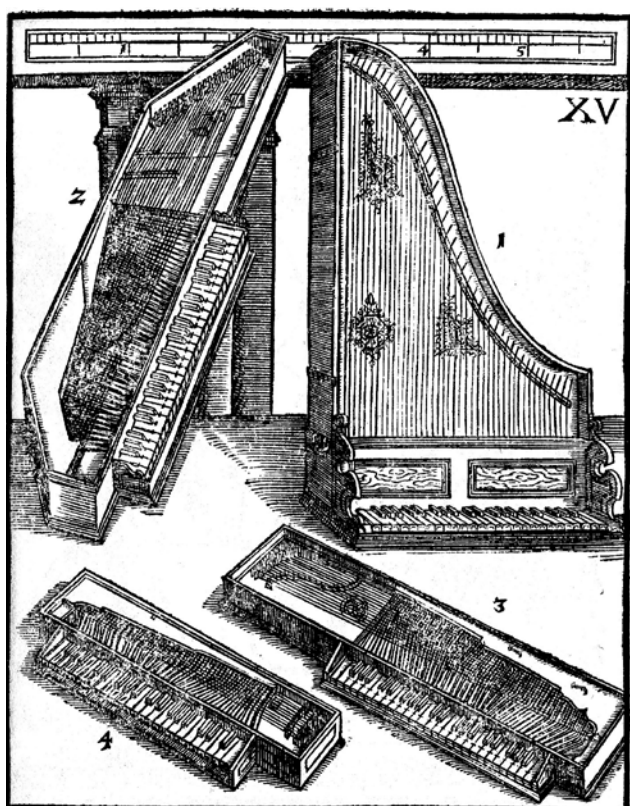
Syntagma Musicum

Ook schreef hij vanaf 1614 aan zijn 'Syntagma Musicum', een werk dat een theoretische basis van encyclopedische omvang moest worden van de gehele muziekpraktijk van die dagen. Van de geplande vier delen verschijnen er drie, de laatste in 1620. Een volledige beschrijving van dit immense werk voert in dit kader te ver, maar in het kort:

- Deel 1, geschreven in het Latijn met Griekse en Hebreeuwse citaten (Praetorius sprak al deze talen vloeiend), vormt een compleet overzicht van de profane en religieuze muziek van de oudheid tot aan zijn eigen tijd. Hiervoor had hij honderden partituren laten overkomen uit Italië, waaronder de door hem zeer bewonderde *Mariavespers* van Monteverdi.

- Deel 2, in het Duits, is getiteld *De Organographica* en omvat 236 pagina's met beschrijvingen van 'alle oude en moderne muziekinstrumenten' van over de hele wereld. Drie van de vijf delen van het boek zijn gewijd aan het orgel en vormen nog steeds een belangrijke bron van informatie over historische orgelbouw. Die uitgebreide aandacht voor het orgel zal uiteraard met zijn eigen fascinatie te maken hebben gehad, maar ook met zijn visie op het orgel als 'hemels instrument' bij uitstek: de verschillende klavieren met hun verschillende werken maakte immers de voor hem naar de hemel verwijzende meerkorigheid mogelijk.

- Deel 3 heeft als titel *Terminus Musici* en behandelt de muzikale terminologie, muzikale stijlen, variatietechnieken, hoe

1. Clavicytherium. 2. Clavichordium, Italianischer Mensur.
3. Spin Clavichord. 4. Octav Clavichordium.

Pagina uit *Syntagma Musicum 2* met klavierinstrumenten

je moet componeren, arrangeren en een tekst moet toonzetten, en waarin hij o.a. Heinrich Schütz prijst voor de wijze waarop hij de Psalmen Davids had getoonzet.

Polyhymnia Ecclesiasticae

Naast alle reizen en werkzaamheden en het schrijven aan *Syntagma Musicum* vond Praetorius ook nog de tijd voor een nieuw megaproject op compositiegebied: de serie *Polyhymnia Ecclesiasticae*. Dit moest een grote collectie worden 'in een aantal verschillende stijlen en methodes, uitgevonden door de auteur zelf en op de moderne Italiaanse manier van spelen en zingen'. Het project zou vijf-

tien banden gaan bevatten met elk een eigen titel, waarin tot 34-stemmige, over negen koren verdeelde werken zouden worden opgenomen. Het was bij wijze van 'praktijkboek' verbonden met het derde deel van *Syntagma Musicum*, waarin hij de verschillende compositievormen beschrijft. Uiteindelijk verschijnen drie van de vijftien delen:

- Deel 2, *Polyhymnia Caduceatrix & Panegyrica* (1619), met daarin psalmen en liedbewerkingen in alle in *Syntagma Musicum* genoemde stijlen, deels gecompileerd uit al bestaand werk, tot de meest moderne Italiaanse stijlen. Praetorius noemt als voorbeelden o.a. Viadana, Ufferii, Cifra en Finetti.
- Deel 5, *Polyhymnia Exercitatrix* (1620), Latijnse psalmen en Duitse gezangen als oefenmateriaal voor de koorknappen in de 'nieuwe manier van zingen'. Hij omschreef deze als 'met een mooie, natuurlijke, pure stem, maar op een zeer aantrekkelijke en bevallige wijze, met charme gecontroleerd', waarbij het aankomt op goed verstaanbare voordracht van de tekst, 'zoals een rede-naar spreekt'.
- Deel 4, *Puericinium* (1621), met veertien Duitse hymnen en *Konzertgesänge* voor bijna alle feestdagen. Deze composities zijn illustratief voor de 'tweede stijl van het concerto' die Praetorius in *Syntagma Musicum* bespreekt, de zogenaamde *Quempas*-stijl. Die had hij ontleend aan de traditionele uitvoeringswijze van het lied 'Quem pastores laudavere / Den die herten lobeten sehre' (zie ook Liedboek 472). Daarbij zingen telkens vier jongens, verspreid opgesteld in de kerk en ieder voorzien van een eigen begeleidingsinstrument (zoals orgel, regaal

Vindplaatsen van partituren

Sinds 1994 bestaat in Creutzburg, de geboorteplaats van Praetorius, het *Michael Praetorius-Gesellschaft*. Tezamen met het in 1971 opgerichte *Michael Praetorius Collegium* in Wolfenbüttel beheren zij o.a. de website www.michael-praetorius.de. Op die site staat informatie over het leven en werk van Praetorius en zijn facsimile's van de verschillende uitgaves van Praetorius te zien. Tevens zijn hier de links te vinden naar de scans van de complete *Gesamtausgabe* van Praetorius' werken die Friedrich Blume in de jaren dertig van de vorige eeuw verzorgde (ook in te zien via www.imslp.org). Daarnaast zijn er uitgaves te vinden van losse werken in moderne sleutels die de vereniging zelf heeft laten verzorgen door Winfried Elsner. Losse werken van Praetorius zijn ook uitgegeven bij Carus Verlag. De orgelwerken van Praetorius (drie koraalfantasieën, zes bewerkingen van Latijnse hymnes en twee variaties over 'Nun lob, mein Seel, den Herren') zijn uitgegeven bij Schott Edition in de serie *Masters of the North German School for Organ*, band 21.

Praetorius over de uitzonderlijke kwaliteiten van het orgel

Dit fantastische polyfone mechanisme bevat eigenlijk alles wat er is bedacht en uitgevonden in de muziek en het brengt zo'n puur, natuurlijk geluid, toon en timbre - ongeveer zoals een heel koor vol zangers, waarin verschillende melodieën worden gehoord uit de stemmen van zowel jongens als mannen. In het kort heeft het orgel alle andere instrumenten, groot en klein, in zich, welke namen ze ook maar mogen hebben. Wil je pauken horen, een trompet, een trombone, een cornet, fluiten, bazuinen, schalmeyen, dulcianen, ranketten, sordoenen, kromhoorns, cello's, violen, lieren, noem maar op, je kunt ze allemaal krijgen en nog allerlei andere grillige grappen bovendien, alles in dit ene ingenieuze instrument. Als je dit instrument hoort, kun je dus niets anders dan je inbeelden dat je in dit ene instrument alle instrumenten hebt gehoord. Om nog maar te zwijgen over het feit dat iemand die op een orgel slechts de basale vaardigheden beheerst, op andere instrumenten vaak meesterlijke dingen kan bereiken, omdat het simpele controleren van de mechaniek van dit instrument het gelijktijdige spel van handen én voeten vergt. En het is geen overdrijving om te zeggen dat geen enkele kunst zo geavanceerd is als de kunst van het orgelbouwen, want de slimme vindingrijkheid en de ijverige reflectie van de mensheid heeft het al tot het punt gebracht dat het heel goed kan blijven bestaan op de manier zoals het nu is, zonder enige verdere toevoegingen. Men krijgt de indruk dat de perfectie en de compleetheid van het orgel niets meer te wensen overlaat en ook niet meer kan worden uitgebreid of verbeterd. (*Syntagma Musicum* 2: 82, 85 en 2 E 2)

of luit), om beurten een regel van het lied totdat het geheel van koor en instrumentalisten losbarst.

Praetorius gaf aan dat hij ook het zesde deel, *Polyhymnia Jubileae*, al klaar had. Voor dit deel vormden de werken die hij schreef voor de viering van honderd jaar reformatie in Dresden het uitgangspunt. Het titelblad hiervoor is in *Syntagma Musicum* opgenomen, maar de muziek zelf is tot op heden nooit teruggevonden.

Te veel hoofdpijn

Al dit vele werk, naast zijn baan als kapelmeester in Wolfenbüttel, laat wellicht zien dat hij met de zoon van Heinrich Julius niet zo'n nauwe, vriendschappelijke band had als met diens vader. De hofkapel in Wolfenbüttel boette, door de veelvuldige afwezigheid van haar kapelmeester, langzamerhand aan kwaliteit in. Praetorius zelf klaagde tegelijkertijd dat hij vaak niet aan slapen, eten of drinken toekwam en met meer hoofdpijn kampte (*'mit meinem Haupt so viel laboriret'*) dan iemand ook maar zou kunnen wensen. In 1620, op zondag Trinitatis, werd zijn contract in Wolfenbüttel niet meer verlengd; hij lag ziek thuis. Op 23 februari 1621 stierf hij tenslotte op

49-jarige leeftijd aan de gevolgen van overwerktheid. Hij werd begraven in de Marienkirche, de eerste in opdracht van Heinrich Julius als protestants godshuis gebouwde kerk, waar alle graven van Braunschweig-Wolfenbüttel ook begraven liggen. Praetorius zou zijn neergelegd onder het orgel dat hij zelf had ontworpen, maar niet meer voltooid zag worden. Zijn graf is echter nooit daadwerkelijk aangetroffen, een mysterie waarmee wel meer graven van beroemde personen zijn omgeven...

In zijn grafrede wordt gememoreerd dat Praetorius, als zoon van een predikant die in zijn leven naast successen met veel tegensla-

gen te kampen had gehad, het betreunde dat hij uiteindelijk nooit predikant was geworden. Hij moet dat tekort hebben aangevuld met het schrijven van een grote hoeveelheid theologische traktaten, die -op de fragmenten en gebedsteksten na waarmee hij zijn muzikale werken verluchtigde- allemaal verloren zijn gegaan (of althans nog niet zijn teruggevonden).

Het huis van Michael Praetorius in Wolfenbüttel (foto: Wikicommons)

De lijst met titels staat evenwel vermeld in *Syntagma Musicum III* (f. 225 e.v.). Zijn enorme fortuin dat hij bij zijn leven had verdiend –in groot contrast met de arme staat waarin zijn ouders stierven– liet hij na aan een stichting voor armenzorg.

Evaluatie

Leven en werk van Praetorius in ogenschouw nemend valt uiteraard zijn enorme productiviteit op. Hoewel hij zich wat betreft zijn eigen composities (de arrangementen uit *Terpsichore* en zijn theoretische werk niet meegerekend) beperkte tot het Lutherse kerklied en composities voor de Latijnse Lutherse liturgie, heeft hij binnen dat genre een overweldigende hoeveelheid muziek gecomponeerd. Hij ‘verzamelde’ een grote verscheidenheid aan stijlen die hij incorporeerde in zijn eigen idioom. Daarbij valt zijn systematische opzet en encyclopedische instelling op, alsmede zijn gevoel voor pedagogische verantwoordelijkheid.

Praetorius staat daarmee in de traditie van de academisch onderlegde Lutherse *Kantor* met de bijbehorende theologische principes. Het veelvuldig aanhalen van uitspraken (en opnemen van enige werken) van Johann Walter, met wie hij de school in Torgau als levenservaring deelde, onderstrepen zijn zelfverstaan als doorgeefluik van de Lutherse kerkmusiektraditie, met als voornaamste kenmerk de uitbundige alternatimpraktijk. Walter had die in zijn *Lob und Preis der löblichen Kunst Musica* al omschreven als afspiegeling van de hemelse liturgie, maar Praetorius heeft daar in woord en toon tot *in extremis* ernst mee gemaakt.

Hij is een moeilijk te overschatten maar toch te vaak terzijde geschoven denker en componist, wiens werk nog lang niet afdoende is onderzocht – laat staan uitgevoerd. Misschien dat, wanneer de uitvoeringsbeperkingen weer zijn opgeheven, er alsnog een aantal projecten met de grootschalige

Zettingen van Praetorius in de koorbundels bij het Liedboek

In de koorbundels bij het *Liedboek - Zingen en bidden in huis en kerk* zijn van de volgende liederen zettingen van Praetorius opgenomen (bij de betreffende nummers zijn in het *Liedboek* de originele titels aangegeven):

130a	Uit angst en nood stijgt mijn gebed
302	God in den hoog' alleen zij eer
352	Jezus, meester aller dingen (= 468)
439	Verwacht de komst des Heren
452	Als tussen licht en donker (= 439)
468	Prijs de Heer die herders prijzen
471	In dulci jubilo
472	Hoor de herders hoe ze hem loven
473	Er is een roos ontloken
494	Vanwaar zijt gij gekomen (= 473)
574	Glorie zij U Christus
622	Nu triomfeert de Zoon van God
671	Nu bidden wij de heilige Geest
941	Waarom moest ik uw stem verstaan
995	O Vader, trek het lot U aan

De canon *Jubilate Deo* (Liedboek 66a) stamt in oorsprong eveneens van de hand van Praetorius.

composities van Praetorius kunnen worden gerealiseerd, om het dubbele jubileumjaar luister bij te zetten. De talloze kleinere en meer pedagogische werken voor eenvoudiger koren of virtuoos zingende kinderen verdienen het om blijvend veelvuldig op de lessenaars van huis- en kerkmusiekgezelschappen te liggen! •